

ANTONIO GRAMSCI'NİN DEVLET VE TOPLUMLARA BAKIŞI

Bu yazımda Gramsci'nin devlet ve toplumlara bakışını irdelemeye çalışacağım.

Gramsci'nin İtalya'ya Bakışı

Gramsci, sosyalizmin İtalya'da başarısını, işçi ve köylülerin devrimci bir yapıda örgütlenmesinde aramıştır. 1919'da yazdığı *Ordine Nuovo* dergisinde sosyalizmin, siyasi bir güç olarak İtalya'ya hâkim olabilmesi üzerinde yorum yaparken, işçileri o dönemde oluşan fabrika konseylerini geliştirerek iktidarı ele geçirmeye ve bir proletarya demokrasisi kurmaya çağırıyordu. (Gramsci 1997, 151) Dergide İtalya'nın tarihsel özellikleri üzerinde incelemeler ve kuzeydeki işçi sınıfını güneyin yoksul köylüleriyle ittifak kurmaya çağıran yazılar da yer alıyordu.

Gramsci, İtalya'da kaldığı süre içinde İtalyan halklarının tarihsel ve toplumsal pratiğini iyi çözümlendiği söylenebilir. Politik değişimlerin temel ekseninde farklı yönetici kadrolarının farklı görüşlerinde ortaya çıkan sorunun temelinde, söz konusu ülkenin içinde bulunduğu coğrafyanın zenginler ve fakirler gibi iki eksenli yapıda biçimlenmiş olmasıydı. Bu olguyu fark eden Gramsci, İtalya'nın kuzeyinde bulunan toprakların tarıma elverişli olmasının bir sonucu olarak, ülkenin en fazla işletmelere ve üretim fabrikalarına sahip olan bölge olduğu, buna karşın ülkenin güney kesimindeki tarıma elverişli alanların daha az olması sonucu ise halkın gelir ve yaşam standartları da daha alt düzeyde olması sonucunu doğurduğunu fark edebildi. Kuzeyin zengin burjuva takımı aynı zamanda ülkenin yönetimine talip olan Faşist Musollini'nin gelmesi için çabalıyorken, güneyin fakir insanları ise gelişmişlik farkının azaltılması için mücadele vermek istiyordu. Bunların bilincinde olan Gramsci, ülkenin ekonomik gelişmişlik farkını ortadan kalkması ve kuzeyin zengin yöneticilerinin desteklediği Musollini'nin başa gelmemesi için İtalya'da bulunan tüm sosyalist ve komünist grupların ortak işbirliğinde bulunmaları gerektiğini savunmuş, bunun için de aktif bir biçimde politik eylemlerin başında yer aldı.

Gramsci'nin özellikle ikinci dünya savaşına sürüklenmekte olan İtalya'nın içinde bulunduğu ağır siyasi ve ekonomik bölünmüşlüğü ortadan kaldırmak için Uluslararası Enternasyonallerle bilfiil işbirliği içine girdi ve İtalya'nın bölünmenin eşliğinde olacağını dile getirdi. İtalya'nın *bütünsel* açıdan birlikteliğinin sağlanmasının zorunluluğunu çoğu kez farklı platformlarda dile getirdi.

Dolayısıyla Gramsci'nin genel anlamda İtalya'ya olan bakışı, söz konusu yaşadığı dönemdeki uluslararası politikalarla ortaya çıkan çatışma konjonktürün getireceği kaotik durum ve İtalyan halklarının kendi içinde yaşadığı kuzey-güney çatışması bağlamında

gerçekleşti. Ülkenin yakın gelecekte bölünme ve parçalanma durumunu sezen Gramsci, kurtuluşu ülkenin organik *aydınlarının* başını çekeceği *işbirliğinde* görmüştür. Bu anlamda Gramsciyan teorinin temel kuramlarından olan *aydın* ve *aydının toplumsal işlevleri*, kendisinden sonraki selefleri tarafından önemle üzerinde durulacak ve geleneksel aydının yerini, içinde bulunduğu toplumun görev ve sorumluluğunu üstlenmek zorunda olan organik aydın anlayışına bırakacaktır. Gerçekten de Gramsci organik aydına o dönemin İtalya'sında içinde bulunduğu ağır koşulların kurtuluşunu sağlayacak en önemli öge olarak baktı.

Kısacası, Gramsci'nin İtalya'ya olan bakışı; salt politik olmayıp aynı zamanda ülküsel ve bütünleştirici bir anlayışın ürünü olarak da okunabilir. Gramsci'nin amacı; İtalya'nın gerek coğrafik gelişmişliğini ortadan kaldırmak, gerekse ülke içinde farklı siyasi görüşlerle ayrılan halkları birleştirmek noktasındaki çabası gelmektedir. Faşist bir yönetimin ülkeyi bu açıdan parçalanma riskini taşıdığı iddiasından yola kalkarak, bütün halkların kardeşliğini sağlayacak sosyalist blokun çatısı altında işbirliği ve birleşmesinde gördü. Başka bir deyişle, Gramsci, faşizmin İtalya'nın toplumsal ve tarihsel özelliklerinden kaynaklanan bir kitle hareketi olduğunu belirterek, böyle geniş tabanlı bir harekete karşı komünistler ile sosyalistlerin güç birliği yapması gerektiğini savundu.

Gramsci'nin Doğu ve Batı Toplumlara Bakışı

Gramsci, batıyla doğu arasındaki farka değinerek, devlet doğuda her şey iken batıda onun geçirdiği sarsıntılara dayanıklı, güçlü ve sağlam bünyeli sivil toplum kalesinin yalnızca bir yönü olduğuna dikkat çeker. Devlet, burjuvazinin sömürülen sınıflara baskı veya silahlı tahakküm alanını, sivil toplum ise burjuvazinin kültürel yönlendirme ve gönüllü hegemonya alanını gösterir. Sonuçta doğu batı ayrımını için bir ikili zıtlıklar dizisi oluşturur.

<u>Doğu</u> :	<u>Batı</u> :
Devlet	Sivil Toplum
Sivil Toplum	Devlet
Zor	Rıza
Egemenlik	Egemenlik
Manevra	Mevzi

Ona göre Doğu'da devlet; her şey olup, sivil toplum daha filiz halindedir. Batı'da devletle sivil toplum arasında kendine has bir ilişki vardır. Devlet sarsıldığında sivil toplumun sağlam yapısı derhal ortaya çıkar. Devlet arkasında güçlü bir istihkam ve tabya sisteminin bulunduğu bir dış hendektir.

Gramsci, 1926-36 yılları arasında hapisanede yazdığı yazılarda Marxizm'i kuramsal olarak yeniden değerlendirmeye çalışmış. Yerine göre kuramını geliştirmiş, eklemlemeler yaparak farklı bir perspektif kazandırmış yerine göre de eleştirel bir duruş göstermiştir. (Fiori 1989, 24)

Gramsci'ye göre çarlık Rusya'sı gibi doğu toplumlarında yönetim temelde *baskıya* dayanırken, batı toplumlarında yönetimin ana ilkesi *uzlaşmadır*. Bin yıllık bir süre sonunda batıda loncalar, sendikalar, toplumsal kitle hareketleri, mesleki gruplar gibi devletle toplum arasında aracı kurumlar oluşmuş, böylece devletin müdahale edemediği *özerk* ara kurumlar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla batıda yönetimin, halkı yönetebilmek için halktan rıza ve onay alması gerektiğini söyler.

Gramsci, doğu batı arasındaki ayrımı şu karşılaştırmasıyla açıklamaya çalışmıştır:

Gramsci, doğu ile batı arasındaki zıtlığı *devletle sivil toplumun* bunlarda işgal ettiği mevkiler açısından tanımlar. Rusya'da sivil toplum filiz oysa devlet her şey idi. Batı da ise aksine sadece bir dış hendekten ibaretti. Sivil toplum karmaşık yapısı ile devleti yıkabilecek siyasi veya ekonomik buhranlara karşı dayanıklı, güçlü bir kale ve istihkam sistemi durumundaydı.

Gramsci'nin Hegel ve Marx'tan alarak geliştirdiği terimlerle, doğuda sivil toplum rıza ve onaya dayalı özerk kurumlar ya hiç gelişmemiş ya da siyasal toplum, dar anlamda devletin zor aygıtları karşısında çok güdük kalmıştır. Buna karşılık batı da siyasal toplum, çok gelişmiş sivil toplumla çevrilmiş, onun zırhına bürünmüştür.

GRAMSCİNİN AYDIN VE SİVİL TOPLUMA BAKIŞI

Yazının bu bölümünde Gramsci'nin Toplum, Sivil Toplum, Hegemonya ve Aydınlarla ilişkin düşüncelerine açıklık getirmeye çabalayacağım.

Sivil Toplum Kavramına Genel Bir Bakış

Sivil toplum kavramı, kendi içinde özerk, bağımsız, örgütlenme, farklılaşma ve otonomileşme gibi anlamları içerdiğinden kavramı tanımlama noktasındaki görüşler de çeşitlilik arz etmiştir. Sivil Toplum; bireysel isteklerin başkalarının isteklerini ihlal etme tehlikesini engelleyerek *ortak menfaatlerde birleşme* sonucu ortaya çıkacağını savunan Hobbes'çu yaklaşım kadar, sivil toplumun devletin sınırsız güç erkini frenleyerek, toplumsal istek ve taleplerin örgütlenerek ifade edilmesi yoluyla devletle halk arasında *aracı* bir işlev gördüğü noktasında tanımlamak isteyenler de vardır. Gerek sivil topluma ortak menfaatlerde birleşme noktasında tanımlayanlar olsun, gerek devlete karşı halkın temel taleplerini koruma ve ifade etme noktasında tanımlayanlar olsun, dile getirmek

istedikleri temel sav, sivil toplumun bireysel hak ve özgürlüklerin ancak *toplumsal düzeydeki örgütlenmesiyle* mümkün olabileceği ve bu şekilde toplumsal düzenin korunarak devlete karşı bireyin korunabileceği düşüncesidir.

Sarıbay'a göre sivil toplum kavramı, 18.yüzyılda Batı Avrupa'da toplum halinde yaşamının nasıl mümkün olduğunu anlamaya yönelik *analitik* bir araç olarak ortaya çıkmıştır (Sarıbay 1996, 89). Çaha da Sivil toplum; öncelikle bireylerin kendi arayışları doğrultusunda örgütlenmelerini sağlayarak, devlete karşı temel haklarını daha etkili biçimde savunmalarını ifade eden bir kavram olarak değerlendirirken, (Çaha 2000, 78) Keyman'da Sivil toplumu; gönüllü, kendi kendini oluşturan, kendi desteklerine sahip, devletten özerk, özel alan ile devlet arasında aracı niteliğinde örgütlü bir sosyal yapı olarak bakmıştır. (Keyman, Sarıbay 1996, 91) Dolayısıyla sivil toplum yapısı; yasal düzen veya ortak kurallar dizisi gibi özgürlüklerin ve özerkliklerin güvencesi olan kurumsallaşmış bir yapıyı gerektirir. Bu hem devlet iktidarını sınırlayıcı, hem de o iktidarı hukuka dayandığı sürece meşrulaştırıcı bir gücü bağrında taşır. Dolayısıyla sivil toplum devletten özerk olmayı içerir ama ondan yabancılaşmayı zorunlu kılmaz. Bir başka deyişle, sivil toplum devlet iktidarına karşı dikkatli ama, saygılıdır. (Keyman, Sarıbay 1996, 90)

Sivil toplum kavramının kökeni aslında Latince “civitate” (devlet, site, kent) gibi anlamlara gelir. Civitate; şehir hayatı, şehirde yaşayan insanlar, gruplar veya şehir devleti ve daha geniş bağlamda ise *devlet* anlamında da kullanılmıştır. Kelime insanla toplum, toplumla *devlet* gibi yapılarla ilişkili bir niteliği içinde barındırır. Kelime önceleri *şehirli* ve *şehirlilik* anlamına gelmekteydi.

Genel olarak *sivil toplum* kavramı, ‘devlet denetimi ve baskısının ulaşamadığı ve belirleyici olamadığı alanlarda, bireylerin/grupların devletten izin almadan, kovuşturmayaya uğrama korkusu taşımadan ve ekonomik ilişkilerin baskısından da büyük ölçüde bağımsız olarak hareket ederek, tutum belirleyebildikleri, sosyo-kültürel etkinliklerde bulunabildikleri, gönüllü veya rızaya dayalı ilişkilerin, etkinliklerin, faaliyet alanlarının ve sivil kurumların/örgütlerin oluşturulabildiği bir toplumu ifade eder.

Sivil toplum kavramına olumlu bir anlam yükleyenler, bireyin devlete karşı korunmasına vurgu yapıyorlar. Kavram toplumdaki çeşitli grupların sınıf veya etnik yapı, cinsiyet, din ve milliyet gibi sosyal temeller çerçevesinde rahatça örgütlenerek ekonomi, eğitim, sağlık, sanat, ticaret, spor, çevre, din, kadın vb. alanlarda siyasi yapıyı ve toplumun bütününe şiddete başvurmadan etkilemek için faaliyet gösterdikleri alana gönderme yaptığı düşüncesindedirler.

Sivil toplum kavramına Şerif Mardin, farklı bir anlam yükler ve ona göre sivil toplum ülkemizde en çok *yanılgı* yaratan kavramlardan biri olagelmıştır. Kavramın karşınının birçok kez zannedildiği gibi *askeri toplum* olmadığını betirtir. Ona göre terimin vurgusu *şehir adabı*'dır. Sivil toplumdaki sivilin kökü, *şehir hayatının beraberinde getirdiği hakları ve yükümlülükleri* ifade eder (Mardin 1995, 9). Kent, insanı özgür kılar anlayışı da sivil toplumun kentli bir kültürün ürünü olduğunu gösterir.

Sivil toplum kavramı böylece devletin güç erkenden ve onun yönlendirici sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel politikalarından bağımsız kendi kendine (savunma ve güvenlik) alanları dışında yetebilen ve kendi ilke ve kurallarına göre işleyen, otorite alanı dışında kendi kendini düzenleyerek özerk alanları yaratan *toplum bilincini* ifade eder. Diğer bir ifadeyle, devletin müdahalesi dışında birey ve grupların kendi alanlarını düzenlemelerini ihtiva etmektedir. En geniş anlamıyla da, toplumun devlet kurumları dışında kendi kendini yönlendirmesini içermekte ve demokratik bir anlam taşımaktadır. Kavram daha öteye, birey ile devlet ve toplum ile devlet arasındaki ilişkiyi ve bireyin mi yoksa devletin mi sosyal, siyasal ve ekonomik hayatta önde olgusuyla ilgilidir.

Sivil toplum kavramının piyasaya çıktığı Batı Avrupa'da 18.yüzyılın ilk dönemlerinde toplumsal yaşayışın siyasal alanı da dahil olmak üzere devlet ve birey ikilemine düşmeden *total* bir birlikteliği ifade edecek bir anlam vurgusunu taşımıştır. Ancak toplumsalın; kendi siyasalını oluşturarak, devleti temsil eden kral ve dinin (kilisenin) egemenliğinden kurtulmasına rağmen, iktidar; kendi yasal kodlarını ve siyasi sınırlarını belirleyerek, katılım ve ticari hayatta işlevini ve konumunu oluşturup vatandaşlık statüsüyle bireyi kendine bağlaması sonucunda *sivil* kavramı devlet alanı dışındaki alanları niteler hale gelmiştir. Aslında sivil toplum kavramının devlet dışındaki toplumsal alanları ifade edecek konuma gelmesinde Aytekin Yılmaz'ın deyişiyle Roma Hukukunun getirdiği *tüzel kişilik* kavramı etkili olmuştur" (Yılmaz 1996, 86). Çünkü o güne kadarki toplumsal alanın; kendine özgü kişiliği olan, kendi kendine karar alabilen, kendi içsel ilişki kalıplarını ve düzenleyişini sağlayan ve devlete karşıt bir oluşumu ifade edecek ne hukuki ne de fiili bir konumu olmuştur. Halk veya toplumsal gruplar; her zaman devletin otoritesinde devlete vergi vermek ve askerlik yapmakla görevli bulunan bir reaya konumundaydı. İşte bu ortamda Roma Hukukunun bir sonucu olarak oluşan *Tüzel Kişilik* kavramı toplumsal alanların hükmü şahsiyet kazanması ve devlete karşı bu kollektif kimliğin tanınması ile bunun grubu teşkil eden bireylerden ayrı bir şekilde iş ve eylemlerde bulunması önemli bir gelişme oldu.

Bu anlamda sivil toplum “özgürlük ile de yakından ilişkilidir. Devlet alanı dışında birey ve grupların kendi alanlarını düzenlemelerini ve bunun tanınmasını içerdiğinden *demokratik* bir boyut da içermektedir. Dolayısıyla sivil toplum kavramının, kavramsal bir kurgu olmaktan ziyade, özgürlük, demokrasi ve eşitlik gibi kavramları da besleyen bir olgudur. Sivil toplum tanımlarının hepsinin ortak amacını kısaca şöyle formüle edebiliriz: Merkezi devlet otoritesinin toplumsal alana müdahalesini en az seviyeye indirmek ve bireysel özgürlük taleplerinin çitasını daha yükseltmek çabası olarak değerlendirebiliriz.

Konunun anlaşılması açısından bu kadarlık bir değerlendirmeyi yeterli buluyorum. Sivil Toplum kavramını siyasallaştıran ve politik öznenin bir etkin alanı olarak kullanan ve düzen/düzenlerin biçimlenmesinde çok önemli etkilerde bulunduğunu iddia ederek siyaset sosyolojisinde önemli bir açılım getiren Gramsci’nin söz konusu kavrama yüklediği anlamı *hegemonya* ve *rıza* kavramsallaşmasıyla birlikte ele almak gerekir.

Gramsci’de Sivil Toplum Kavramı

Marxist literatürde sivil toplumla ilgili ayrıntılı tartışmalar Gramsci tarafından ortaya atılmış ve bugün Marxist kesimde sivil toplumla ilgili *olumlu* denecek nitelikteki açıklamalar bu düşünürden gelmiştir.

Marx’ın aksine Gramsci’de *sivil toplum* alt yapısal bir alan değil, *üst yapısal* bir alandır. Bu anlamda Gramsci, sivil toplum kavramına ilişkin anlayışını Marx ve Hegel’den farklı oluşturdu. Sivil toplum kavramını Gramsci bir sosyal grubun toplum üzerindeki hegemonyasının kültürel ayağı olarak gördü. Hegemonyanın biri *politik* diğeri *kültürel* iki sacayağından sözeder. Politik ayağını devlet oluştururken, kültürel ayağını sivil toplum oluşturur. (Gramsci 1997, 310)

Hegemonya

Politik (Devlet)

Gramsci; Hegel’in aksine devleti tanrısal bir konumdan, ayakları yere değen, geçici, silinebilen, yok olabilen bir konuma indirgemıştır. Bu görüşleri itibariyle Gramsci, *liberal* bir çizgiye yaklaştığını söyleyebiliriz.

Gramsci’de *sivil toplum* ekonomik ilişkiler alanının dışında devletle ekonomi arasındaki üstyapısal ara kurumlar sistemi anlamındadır. Ekonomik yapı ile yasama ve zorlama mekanizmalarıyla devlet arasında *sivil toplum* yer alır.

Gramsci’ye göre sivil toplum yapısının en üst düzeye ulaştığı gelişmiş Batı toplumlarında sınıf tahakkümü, devletin baskıcı aygıtlarının yanı sıra neyin doğal, neyin normal olduğunu inandırıcı bir dille tanımlayarak, varolan toplumsal düzeni koruyan ve destekleyen düşünme biçimine dayanmaktadır. Gramsci’nin bu konudaki savı, egemen

sınıfların kurdukları kültürel ve ideolojik hegemonya aracılığıyla *rıza ve onay* üzerine kurulmuş bir sivil toplumu yönlendirerek, kendi ideolojik tutumlarını toplumun bütününe benimsemesi sorunudur. Dolayısıyla hegemonya için yapılan ideolojik savaş yeni bir düşünme biçimi ya da devrimci bir dönüşüm için zorunlu bir adımdır. (Ulaş 2003, 621)

Sivil toplum kavramı Gramsci ile birlikte daha çok kullanılmaya başlanmış ve bu kavrama yüklenen anlam boyutları da zamanla değişmiştir. Şimdi öncelikle Gramsci'nin sivil toplum hakkındaki değerlendirmeleri veya görüşlerini aktarmadan önce Marxist ideolojinin sivil topluma bakışını kısaca ele almakta fayda vardır.

Marx, sivil toplumu Hegel'den farklı olarak değerlendirmiştir. Bilindiği gibi Hegel *önceliği* devlete vermiş ve devleti neredeyse yarı tanrısal bir konuma yükselmiştir. İşte bu yaklaşımı Marx sert bir biçimde eleştirdi. Marx, *sivil toplumu*, siyasi hayatı belirleyen bir alan olarak tanımladı. İnsanın doğayla olan ilişkileri, onun sosyal yaşam biçimini ve dünyaya bakış paradigmasını belirler. *Din, aile kanun, ahlak, bilim* vs. gibi insani etkinliklerin hepsi Marks'a göre, üretim biçimine göre şekillenir. Bu nedenle sivil toplum 18.yüzyılın ikinci yarısından itibaren burjuvazi ile beraber gelişir. Onun için sivil toplum, üretici güçlerin belli evrimsel gelişiminde ortaya çıkar. (Çaha, 2000, 38-39)

Gramsci, sivil toplumdan söz ederken karşısına ondan farklı ve onunla ilişkili bir alan olarak *politik toplumu* koyar. Dolayısıyla sivil toplumun politik toplumu kuşatacak şekilde genişlemesini öngörmüştür. Devleti oluşturanın politik toplumun kapsadığı, işgal ettiği tüm alanların sivil toplum tarafından işgal edilmesi gerektiğini savunur. Bu nedenle sivil toplum toplumsal inisiyatifin, kültürel öğelerin daha yaygın olduğu ve dolayısıyla toplumun daha fazla söz sahibi olduğu bir alanı açmış olacaktır. Bir sınıfın hegemonyasını dönüştürmek için sivil toplumun yaygınlaşması şarttır.

Gramsci, sivil toplumun gelişmesinde aydın kesime büyük görevler düştüğünü düşünür. Marx'ın kapitalist toplumun dönüştürülmesi için öne çıkardığı proletarya sınıfının yerine Gramsci, *entelektüel sınıfı* yerleştirir. Onun için entelektüel sınıf, sivil toplumla devlet arasında olduğu gibi bu iki alan ile hegemonya arasında da hem örgütleyici hem de bağlayıcı bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda sosyal yaşamın iktisadi siyasi ve kültürel alanlarının tümünde *entelektüel sınıfın* önemli bir misyonu bulunmaktadır. Kısaca *entelektüel sınıf* toplumdaki yaygın fonksiyonlarını kullanmak suretiyle politik toplumu sivil toplum içinde eritmenin yanında sivil toplumun hegemonyasını dönüştürecek şekilde genişlemesinde de önemli bir rol oynayabilir. (Çaha 2000, 40)

Şu bir gerçektir Marxizm, temelde eşitlik ve özgürlük parolalarıyla bir sistem oluşturmaya çabalamış, ancak Rusya gerçeği; Marxizmi özgür bir toplum projesi olmaktan

çıkarak, *emperyal* ve *totaliter* bir devlet tahakkümüne dönüşmesine ve sürmesine yol açmıştır.

Gramsci'de Hegemonya Kavramı

K. Marx'ın *tarihsel materyalizmi* bağlamında anlaşılabilir *hegemonya* kavramı, yönetici sınıfın çıkarlarının ideal biçimde *evrensel çıkarlar* olarak temsil edilmesini anlatır. (Marshall 1999, 299). Ancak Gramsci'nin *hegemonya* terimi kadar hiçbir terim sol düşüncede çeşitli şekillerde işlenmiş değildir.

Gramsci, *hegemonya* kavramını batıdaki burjuva iktidarının yapısını ayrıntılı tahlili için kullanır.

Egemenlik ile hegemonya işlevleri nerede cereyan eder? Gramsci'nin ilk ve en kararlı cevabı şudur. Hegemonya (yönlendirme) sivil topluma, zor (egemenlik) ise devlete özgüdür. Şimdi iki büyük üst yapı düzeyi tespit edebiliriz. Birisi genel olarak *özel* kurumlar (organizmalar) toplamı anlamında *sivil toplum* olarak adlandırılan düzey, öbürü ise *politik toplum* yani devlettir. Bu iki düzey, bir yandan egemen grubun bütün toplumdaki *hegemonya* işlevine, diğer yandan da devlet ve yasal hükümet kanalıyla yürütülen doğrudan egemenlik veya buyurma işlevine denk düşer. *Hegemonya* Gramsci tarafından egemen sınıfın karşıt gruplar üzerinde zorunlu olarak uyguladığı zorlama şeklinde ifade edilir (Tosun 2001, 46). Başka bir deyişle, politik toplum (yani diktatorya, yani verili bir dönemin ekonomisine ve üretim tarzına halk kitlelerinin tabi olmasını sağlayacak baskı aygıtları) ile sivil toplum (yani bir sosyal grubun kilise, sendika, okul ve başka özel denem örgütler aracılığıyla bütün ulus üzerinde yürüttüğü hegemonyası) karşı uçlara konumlandırılır. (Gramsci 1997, 102)

Hegemonya:

Rıza

Sivil toplum

Egemenlik:

Baskı zor

Devlet

Gramsci'nin devlet/sivil toplum zıtlığını tek anlamda kullanmadığı görünmektedir. Hem terimler hem de aralarındaki ilişki yazılarında çeşitli değişmelere uğrar. Başka bir pasajda Gramsci, liberal devletin yürütme, yasama ve yargısını politik hegemonya organları olarak tanımlar. Hegemonya burada devlet içine sınıksız yerleşmiştir. Artık sivil toplumla sınırlı değildir. Sivil hegemonya karşısındaki politik hegemonya nüansı, politik topluma sivil toplum arasındaki zıtlık tortusunu vurgular ki bildiğimiz gibi bu zıtlık devlet sivil toplum ikilisinin yani hegemonya burada hem sivil toplum hem de devlete yerleştirir.

Devlet (*Politik hegemonya*)

Sivil Toplum (*Sivil Hegemonya*)

İlkinde Gramsci'si hegemonyayı politik toplum yani devlet karşısında koymuşken, başka yerde de sivil toplumla politik toplum arasındaki ayrım kaybolur.

Gramsci, siyasal toplum ile sivil toplum arasındaki ayrımı diktatörlük ve hegemonya kavramları aracılığıyla geliştirir. Diktatörlüğü, belirli bir tarihsel blok (alt yapı ile üst yapının bütünsel eklemlenmesi) bağlamında iktidardaki temel sınıfın ast sınıflar üzerinde devlet aracılığıyla uyguladığı zor olarak tanımlarken, Hegemonya, bu sınıfın öteki sınıflar üzerindeki *ideolojik ve kültürel* egemenliğini belirtir. Doğuda sosyalist devrim, işçi sınıfının doğrudan devleti ele geçirmeye yönelik bir meydan savaşına girmesini ve yeni tarihsel blok ile onun sivil toplumunu yukarıdan aşağıya oluşturmasını gerektirirken, Batı'da gelişmiş bir sivil toplumda ancak öncelikle hegemonyayı ele geçirmeye yönelik uzun süreli bir siper savaşıyla sonuca ulaşabilir iddiasında bulunur.

Gramsci'nin Aydınlar İlişkin Düşünceleri

Gramsci'ye göre *aydınlar* ister bilincinde olsunlar isterse bilincinde olmasınlar *bir sınıfın sözcülüğünü* yaparlar. Gramsci'nin terimleriyle geleneksel aydınlar: sanayinin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan ve geçimlerini sanat, bilim ya da kültürel işlerle sağlayan, klasik kültürün aydınlarıdır. Bunlar kendi aşamalarıyla egemen sınıf arasındaki yakın bağın bilincinde değillerdir. Buna karşılık hangi meslekten oldukları önem taşımayan organik aydınlar bağlı buldukları sınıfın çıkar ve özlemlerini *bilinçli* biçimde dile getirirler. Gramsci'ye göre yeni tarihsel bloğun oluşturulmasında *organik aydınlar* büyük görevler düşer. İşçi sınıfı partisi, dar anlamda siyasal ya da askeri bir örgüt değil, sınıfın kolektif beynidir. Sınıfın hem siyasal hem de kültürel ve toplumsal gereksinimlerine yanıt verir; bir başka deyişle yeni toplumun çekirdeğidir. (*Ana Britanica Ansiklopedisi* 1986, C.9, 630)

Gramsci sivil toplumu şöyle tanımlar; toplumsal bir grubun, toplumun tümü üzerindeki siyasal ve kültürel hegemonyasıdır. (Özbek 2000, 122)

Gramsci de aydınları *sınıf ilişkisi* çerçevesinde değerlendirerek, aydını ikiye ayırmaktadır: *Birincisi*, nesilden nesile aynı şeyi yapmayı sürdüren *öğretmenler, papazlar ve idareciler* gibi *geleneksel* olanlar, *ikincisi* ise aydınları çıkarlarını örgütlemek, daha fazla denetim gücünü elde tutmak için kullanılan sınıflar ya da kuruluşlarla doğrudan bağlantılı olarak düşünülen *organik aydınlar*dır (Said 1997, 22). Nitekim Gramsci Organik aydına ilişkin şöyle der: "*Kapitalist girişimci kendisiyle birlikte sanayi teknisyenini, ekonomi politik uzmanını, yeni bir kültürün yeni bir hukuk sisteminin oluşturucularını yaratır.* (Said 1997, 22).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Gramsci, bugün batıda klasik dönem sonrasının en çok saygı duyulan İtalyan siyaset düşünürüdür. Onun düşünceleri, Ortodoks marxizminin siyasal bir devrimle başa geldiği (SSCB) dönemde, esin kaynağı olmuş ve sosyalizmin temel ideolojik alt yapısının oluşturulmasında önemli çabaları olan bir siyaset teorisyenidir. Onun siyaset sosyolojisine kazandırdığı *hegemonya* terimi kadar hiçbir terim *sol* düşüncede çeşitli biçimlerde işlenmiş değildir. Gramsci, solun çok farklı kesimlerince farklı şekilde anlaşılmıştır. Bu anlaşılama problemi Gramsci'nin yer yer iddia ettiği düşünceler arasındaki organik bir bütünlüğün olmaması, bir kısım iddiaların veya öne sürdüğü tezlerin daha sonraki tezleriyle çelişmesi vb nedenlerden kaynaklanmıştır. Hapishane defterlerinde çok sayıda yazdığı makaleler arasında birbirleriyle bağdaşmayan bir sürü yorumların yapılmış olması, kendisinin anlaşılmasında önemli bir etken olmuştur, diyebiliriz.

Gramsci'nin sivil toplum anlayışını "tarihsel blok" kavramının üstyapısal yorumu içine yerleştirerek irdelemesi dikkate değer bir açılamdır. Ancak söz konusu yazarı total bir bağlamda değerlendirmek ve bir şeyler söylemek gerekirse, döneminin önemli ve ateşli bir Marxist savunucusu olmasına karşın aynı zamanda önemli bir marxizm eleştirisini de yapan önemli bir siyaset bilimcisi olarak değerlendirilebilir.

Şengül YAVUZ

KAYNAKLAR

- Ali Yaşar Sarıbay, E.Fuat Keyman, *Küreselleşme ve Sivil Toplum*, Vadi Yay., Ankara, 1996.
- Ana Britanica Ansiklopedisi, Ana Yay., İstanbul, 1986, Cilt 9.
- Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri*, Çev.: A.Cemgil, Belge Yay., İstanbul, 1997.
- Aytekin, Yılmaz, 'Türkiye'de Sivil Toplum', *Yeni Türkiye Dergisi*, 1997-1998 Sivil Toplum Özel Sayısı, İstanbul, 1996.
- Edward Said, *Entelektüel*, (Çev.: T. Birkan), Ayrıntı Yay., İstanbul, 1997.
- Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev.: O. Akınhay, D. Kömürcü), Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999.
- Giuseppe Fiori, *Bir Devrimcinin Yaşamı, A.Gramsci*, (Çev.: K. Emiroğlu), Verso Yay., Ankara, 1989.
- Gülğün Erdoğan Tosun, *Devlet ve Sivil Toplum İlişkisi*, Alfa Yay., İstanbul, 2001.
- Ömer Çaha, *Aşkın Devletten Sivil Topluma*, Gendaş Yay., İstanbul, 2000.
- Sarp Erk Ulaş, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 2003.
- Sinan Özbek, *Filoloji Kuramları*, Bulut Yay., İstanbul, 2000.
- Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yay., İstanbul, 1995.